

Tipii Tuberculosis

KO E HA 'A E TIPII?

- Koe Tipii (TB) koe mahaki ia 'oku fakatupu 'e ha ma'u kita 'ehe pekitalia (siemu) koe *Mycobacterium tuberculosis*.
- 'E lava 'ehe TB kene maumau'i e ma'ama'a 'oha taha pe koha konga kehe pe 'oe sino mone fakatupu ha puke lahi fau.

'OKU ANGA FEFE LEVA 'ENE MAFOLA?

- 'Oku mafola e TB 'i he 'ea 'i ha taimi 'oku tae mo mafatua pe lea ai ha taha 'oku ma'u he'e TB hono ma'ama'a pe monga 'o hoko ai ha mafola e fanga ki'i siemu ki he 'ea.
- 'I he taimi 'e manava'aki ai 'eha kakai kehe 'ae 'ea fonu siemu tenau pihia leva he TB.
- 'Oku ma'u he'e kakai tokolahi e siemu TB mei ha'anau feohi moha taha 'oku TB 'aia nai koha memipa 'oe famili pe koha kaungaame'a.
- 'Oku 'IKAI mafola e TB 'i hano ngaue'aki e ngaahi naunau fale (hange koe naunau kai ngaahi ipu inu, tupenu mohenga, vala pe koe telefoni) koia ai 'oku 'ikai fiema'u ke fakamavahevahe hono ngaue'aki e ngaahi naunau fale.

KOE HA HONO FAIKEHEKEHE HONO MA'U E TB PEA MOE PUKE HE TB?

Koe ma'u e TB: koe ngaahi siemu TB 'oku nau 'i he sino ka 'oku nau "**malolo**" pe. 'I he ngaahi keisi lahi, koe malu'i fakanatula 'oe sino 'oku ne pule'i e fanga ki'i siemu. Kai kehe, koe fanga ki'i siemu ko 'eni 'oku lava pe ke nau mo'ui 'i ha tu'unga **malolo** pe.

- 'I he tu'unga 'oku **malolo** ai e fanga ki'i siemu TB, he'ikai kenau lava 'o fai ha maumau, pe mafola ki ha kakai kehe. E "**ma'u he'e siemu**" ha taha, ka 'oku 'ikai puke ia. Koe tokolahi (peseti 'e 90 'oe kakai) 'oku nofo **malolo** pe e fanga ki'i siemu 'i honau sino. 'Oku lava 'o tala hano ma'u he'e TB 'aki ha positivi 'i he Tuberculin Skin Test.

Puke he TB: 'oku malava pe, neongo ha 'osi ha ngaahi ta'u lahi, ki he ngaahi siemu TB ne **malolo** he sino ke nau **mo'ui** 'i ha taimi kuo vaivai ai e malu'i fakanatula 'oe sino. 'E tupu nai eni mei he hoholo motu'a, puke fakatu'utamaki, mafasia e sino, ngaue hala'aki ha faito'o kona tapu pe kavamalohi, ma'u he'e HIV (vailasi koia 'oku ne fakatupu e 'etisi) pe ko ha toe me'a kehe pe.

- 'I ha **mo'ui** leva 'a e ngaahi siemu TB ne nau 'ihe tu'unga **malolo**, 'e ngali tupu ai ha puke he TB.
- Koe peseti pe 'e 10 'oe kakai koia 'oku ma'u he'e TB tenau puke he TB.
- Ko kinautoulu koia 'oku nau puke he TB 'o e ma'ama'a pe monga tenau *ala fakamafola* e TB ki ha kakai kehe.
- 'I he ngaahi keisi lahi, hili ia ha uike 'e ua hono ngaue'aki e faito'o, ko kinautolu koia 'oku nau puke he TB 'e 'ikai leva kenau to e lava 'o fakamafola e siemu TB.
- Ko e kakai koia 'oku nau puke he TB 'i he ngaahi konga kehe 'oe sino 'oku 'ikai pipihi kinautolu.

KOE HA E NGAahi FAKA'ILONGA?

'Oku lava pe he'e TB kene 'ohofi ha konga pe 'oe sino, ka 'e tautautefito ki he ma'ama'a. Ko kinautolu koia 'oku ma'u he'e TB tenau mei ma'u ha konga pe katoa 'ae ngaahi faka'ilonga ko 'eni:

- Puke he tae 'o laka hake he uike 'e tolu
- Mofi
- Holo e sino ta'e 'ia i hano 'uhinga
- Tauta'a he po'uli
- Ongo'i vaivaia ma'upe
- Mole e ifo e kai

- Toto e 'a'anu
- Langa mo /pe fufula e ngaahi 'elia 'i tu'a he ma'ama'a 'aia 'oku ma'u he'e TB.

'Oku 'iai foki e fa'ahinga ia 'oku nau puke he TB ka 'oku 'ikai 'asi lahi ai e ngaahi faka'ilonga TB ia.

KOHAI 'OKU FAINGOFUA HONO MA'U?

- Ko e kakai 'oku nau feohi vaaofi 'i ha taimi lahi moha taha 'oku ne puke he TB pipihi 'o e ma'ama'a pe koe tiupi manava.
- Kakai 'oku:
  - Nau puke he kanisa, kau ai e lymphoma pe Hodgkin's disease
  - Nau ngaue'aki ha faito'o 'oku ne uesia e malu'i fakanatula 'oe sino (hange koe: corticosteroids, cyclosporin pe ngaahi faito'o kanisa (chemotherapy))
  - Nau ma'u e Vailasi fakatupu 'etisi/'Etisi (HIV/AIDS)
  - 'Oku nau ma'u ha mahaki tauhi talu mei fuoloa 'one uesia ai e sisitemi malu'i 'oe sino.

'OKU FEFE HONO FAKA'EHIEHI'I?

- Ko e kakai koia 'oku nau puke he TB 'oe ma'ama'a 'oku fakahinohino'i kinautolu ke 'ufia honau ihu moe ngutu 'i ha taimi 'oku nau tae ai pe mafatua
- Koe kakai koia 'oku nau puke he TB pipihi 'oe ma'ama'a 'oku fakamavahe'i kinautolu kae 'oua leva ke mahino he'ikai tenau toe lava 'o fakamafola e mahaki
- Koe fa'ahinga e ni'hi ne fakafuofua 'oku nau ma'u e TB 'oku 'oange kia kinautolu ha koosi faito'o faka'ehiehi
- Koe huhu BCG 'oku ne malu'i 'eia e fanau iiki mei he fa'ahinga TB fakatu'utamaki ki he mo'ui 'anautolu 'oku folau ki he ngaahi fonua 'oku lahi ai e TB. 'Oku 'ikai'fa'a ngaue'aki e BCG 'i Niusaele (NSW).

OKU FEFE HONO SIVI FAKAFUOFUA?

Koe TB 'i he ma'ama'a:

- Koe faka'ata 'oe fatafata 'oku ne lava 'eia 'o fakahaa pe kuo uesia he'e mahaki TB e ma'ama'a
- Ko ha tesi 'oe 'a'anu 'oku ne fakaha 'eia pe 'oku 'iaia ha siemu TB he me'a ne tale hake 'aki
- Ka 'ikai lava 'o tale hake 'aki ha me'a mei he ma'ama'a pea 'e ngaue'aki leva ha ngaahi tesi kehe.

Koe TB 'i tu'a he ma'ama'a:

- Koe ngaahi tesi hange ko e huhu'aki ha me'ahuhu iiki, to'o ha m'ea meiha mata'i lavea, me'a meiha tafa pe koe tanaki 'oe tu'uofi pongipongia 'e tokoni ia ki hono sivi fakafuofua 'oe TB.

'OKU FEFE HONO FAITO'O?

- **Ma'u 'e he TB:** fai leva e tu'utu'u ni 'ae toketaa ke folo e ngaahi fo'i'akau 'i ha fo'i taimi tukupau pea muimui atu ki ai ha toutou faka'ata 'o e fatafata.
- **Puke he TB:** 'oku faito'o 'aki ia 'a e folo fakataha ha ngaahi fo'i'akau penisilini makehe 'o 'ikai toe si'i hifo he mahina 'e ono. 'E siofi 'e he neesi meihe kiliiniki ki he fatafata koe ho'o ma'u e fo'i'akau penisilini ki he TB ke vakai'i ha ngaahi me'a 'e hoko mo fakapapau'i 'oku fai e faito'o ki he'ene 'osi.
- Lava ke sai 'a e kakai ma'u he'e TB 'o kapau tenau fai pe 'a e faito'o 'o a'u ki he ngata'anga.
- Lava ke toe foki 'a e kakai ma'u he'e TB ki he'enua ngaahi ngaue angamaheni, lolotonga e kei fai honau faito'o, tautefito kapau 'oku 'ikai kenau toe fakapipihi holo e mahaki.
- Kapau 'oku 'ikai folo 'e he kakai 'oku ma'u he'e TB 'enua fo'i'akau, 'e lava pe kenau puke lahi, 'o a'u aipe 'o mate.

KA FIEMA'U HA NGAHI FAKAMATALA MAKEHE

- Fetu'utaki ki ho'o Kiliiniki Fatafata pe sio ki ho'o toketaa fakafamili.
- Koe ngaahi fakatotolo moe faito'o kotoa 'oe TB 'oku ta'etotongi mo tauhi malu 'i ha ngaahi kiliiniki.
- 'Oku *IKAI* fiema'u ha tohi ia mei he toketaa keke 'alu 'aki ki he kiliiniki fatafata.
- 'Oku *IKAI* fiema'u ha Medicare.

Koe Ngaahi Ngaue 'a e Kiliiniki Fatafata 'oku kau ai hono tauhi mo hono tokanga'i 'oe kau mahaki TB pea pehe ki hono sivi mo hono kumi 'o kinautolu ne feohi mo ha taha TB.

NGAAHI KILIINIKI FATAFATA 'O NSW**Ngaahi kiliiniki 'i Lotokolo:
Metropolitan Clinics:****Fika Telefoni.
Telephone No.**

Central Sydney	Canterbury Hospital	9787 0162
	Concord Hospital	9767 5675
	Royal Prince Alfred Hospital	9515 8846
Northern Sydney	Hornsby Hospital	9477 9317
	Manly Hospital	9976 9542
	Royal North Shore Hospital	9926 7905
South Eastern Sydney	Prince of Wales Hospital	9382 4636
	St George Hospital	9350 2503
	St Vincent's Hospital	8382 3876
	Sydney Hospital	9382 7535
South Western Sydney	Liverpool Hospital	9829 4888
Wentworth	Nepean Hospital	4734 2536
Western Sydney	Parramatta Health Services	9843 3110

**Ngaahi Kiliiniki 'i 'Uta:
Rural Clinics:**

Central Coast	Gosford Hospital	4320 3388
Far West	Broken Hill Hospital	(08) 8080 1317
Greater Murray	Wagga Wagga Centre of Public Health	6933 9125
	Griffith Community Health Centre	6966 9900
	John Hunter Hospital	4921 3372
Hunter	Wollongong Hospital	4253 4138
Illawarra	Dubbo Centre of Population Health	6841 2345
Macquarie	Orange Base Hospital	6393 3480
Mid Western	Coffs Harbour Health Campus	6656 7855
Mid North Coast	Port Macquarie Health Centre	6588 2755
	Taree Health Centre	6592 9625
	Tamworth Base Hospital	6768 3392
New England	Lismore Base Hospital	6620 2280
Northern Rivers	Bega Community Health Centre	6492 9620
	Cooma Community Health Centre	6455 3201
	Goulburn Community Health Centre	4827 3913
	Narooma Community Health Centre	4476 2344
	Queanbeyan Community Health Centre	6298 9233
Southern	Young Mercy Care Centre	6382 1111

NSW Department of Health:

73 Miller Street,
North Sydney NSW 2059

Tel (02) 9391 9000
Fax (02) 9391 9101
TTY (02) 9391 9900

Website 'ae NSW Health: www.health.nsw.gov.au